

RIMSKI KASTEL V ZALOGU PRI LJUBLJANI¹

IVA MIKL-CURK

Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine,
Plečnikov trg 2, YU — 61000 Ljubljana

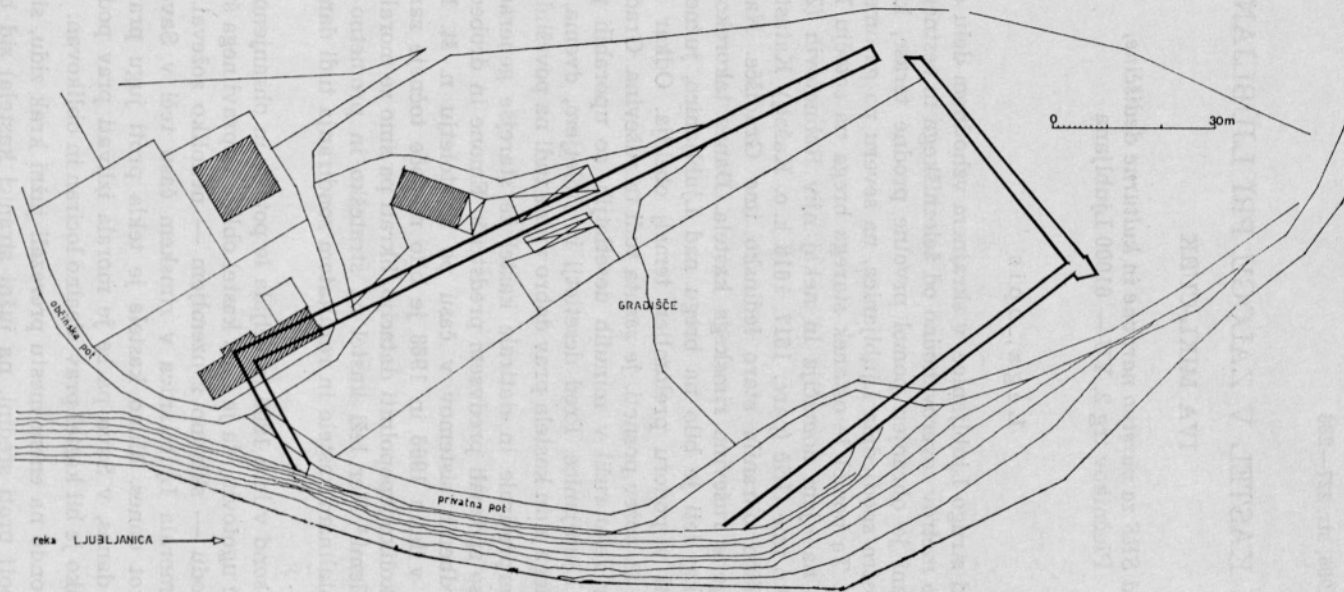
Leg a, opis

Severno, tik nad strugo Ljubljanice, v skrajnem vzhodnem delu današnjega naselja in nekaj sto metrov severovzhodno od železniškega in cestnega mostu v Zalogu pri Ljubljani je ohranjen pomol prvotne prodne terase, ki ga je na jugu do nedavne ostro spodjedala Ljubljanica, na severu pa ga omejuje dokaj izrazita ježa terase. Ta pomol je ostanek starega brega na sotočju Ljubljanice in Save. Danes je na njem domačija in nekaj njiv Rahnetovih (Zalog 167); njive nosijo ledinsko ime Grič (parc. 1617, 1618 k. o. Kašelj). Katastrska mapa pa je za to površino ohranila staro ledinsko ime Gradišče. Na opisanem območju so ohranjene ruševine rimskega kastela. Danes takorekoč niso več vidne. Še pred nekaj leti je bilo na bregu nad Ljubljano, južno, tik stare hiše, mogoče videti v podoru prelomljen temelj obzidja. Odkar so bregovi Ljubljanice utrjeni in pošev posneti, je zasuta tudi ta ruševina. Gradivo iz dela temelja, ki se je v reko rušil v minulih desetletjih, so uporabili pri gradnji valoloma v strugi Ljubljanice. Pred desetletji in stoletjem, dvema, so morale biti ruševine obodnega zidu kastela prav dobro vidne tudi na površini.

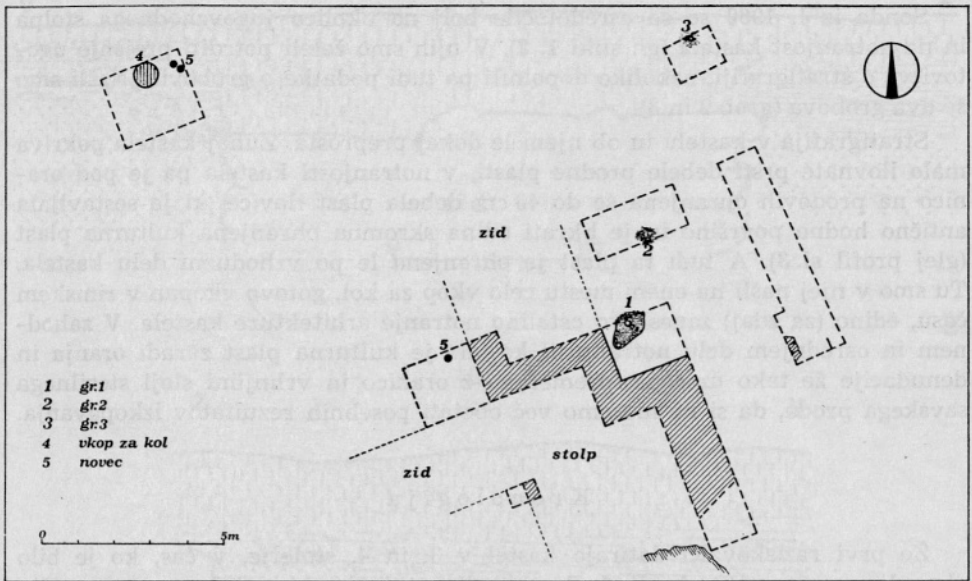
Okvirno so interpretirale in datirale kastel že starejše generacije arheologov.² V objektu so spoznali predvsem predstražo Emone in drobec iz obnavljanja italskih utrdbenih sistemov v času po 3. stoletju n. št. Na podlagi malega sondiranja v letih 1966 in 1968 je bilo mogoče točneje zarisati tloris obzidja kastela, nekoliko izpopolniti datacijo, hkrati pa smo se morali spoprijeti z zanimivimi problemi.³ Ker leži kastel na strateško in prometno pomembni točki, posvetimo ostalinam kastela in rezultatom sondiranja tudi danes in tukaj še nekaj pozornosti.

Pozornost vseh sond v letu 1966 je veljala le poteku in ohranjenosti obzidja. Pri tem je bilo moč ugotoviti, da je imel kastel obliko nepravilnega štirikotnika, ki se je proti vzhodu — skladno z ozemljem — nekoliko zoževal. Ta oblika nam kaže, da je morala Ljubljana v rimskem času teči v Savo v precej drugačnem loku kot danes. Mimo kastela je tekla proti jugu prav gotovo z večjim lokom kot danes, v Savo pa se je morala izlivati prav pod vzhodnim koncem kastela. Tako je bil kastel prav idealno lociran in oblikovan.

L. 1966 smo s sondo na enem mestu prerezali južni krak zidu, sicer smo pa na dveh mestih (bolj proti sredini, na južni stranici kastela) zid brezuspešno

Sl. 1: Situacija arheološkega najdišča v Zalogu pri Ljubljani.
Abb. 1: Situation des archäologischen Fundortes in Zalog bei Ljubljana.

Sl. 2: Tloris izkopa ob jugovzhodnem stolpu kastela v Zalogu. Legenda: 1 — grob 1, 2 — grob 2, 3 — grob 3, 4 — vkop za kol, 5 — najdišče novca.

Abb. 2: Grundriß des Aushubs am Südostturm des Kastells in Zalag. Legende: 1 — Grab 1, 2 — Grab 2, 3 — Grab 3, 4 — Eingrabung für den Pfosten, 5 — Fundstätte der Münze.

iskali. Z dvema sondama smo približno določili severovzhodni vogal in z eno potek severnega kraka zidu. Ob jugovzhodnem vogalu smo sondo nekoliko razširili, da smo se mogli seznaniti s stolpom. V tej sondi smo našli tudi grob 1. Vse sonde so segle le tako globoko, da so odkrile vrhnje plasti zidu. Želeli smo ugotoviti le potek zidu in na mestih, kjer je še ohranjen, sledov nismo hoteli preveč razkrivati izpod varovalne plasti.

Od obzidja je ohranjen le temelj, debel okrog 2,8 m in toliko tudi globok. Fasadni del zidu je, kot moremo sklepati po rezultatih sondiranja, povsem uničen. Temelj je zidan iz lomljenca v plasteh, in sicer v obliki ribje srti. Kastel je imel vsaj na vseh štirih vogalih stolpe, od katerih sta v temeljih dva bolj ali manj fragmentarno ohranjena (severo- in jugovzhodni), severozahodni naj bi bil pod staro hišo kmetije, eden pa gotovo manjka. Prav tako manjka skoro v celoti zahodni krak obzidja, južni je močno uničen, dokaj dobro pa sta verjetno ohranjena severni in vzhodni. Najbolje ohranjeni jugovzhodni stolp izstopa nekako za 2 m iz fasade obzidja in je njegov temelj, kolikor je moč videti, masiven. Dohodov in vrat ne poznamo, na edinem mestu, kjer bi bil sedaj logičen in možen dohod proti Ljubljani — s tem, da se dobro zavedamo, da je bila mikrotopografija v rimskem času drugačna! — je temelj obzidja povsem uničen (srednji del južnega kraka).

Sonde iz l. 1968 so se osredotočile bolj na okolico jugovzhodnega stolpa in na notranjost kastela (gl. **sliki 1, 2**). V njih smo želeli potrditi prejšnje ugotovitve o stratigrafiji, nekoliko dopolniti pa tudi podatke o grobovih. Našli smo še dva grobova (grob 2 in 3).

Stratigrafija v kastelu in ob njem je dokaj preprosta. Zunaj kastela pokriva malo ilovnate prsti debele prodne plasti, v notranjosti kastela pa je pod oranico na prodovih ohranjena še do 40 cm debela plast ilovice, ki je sestavljala antično hodno površino in je hkrati edina skromna ohranjena kulturna plast (glej profil **sl. 3**). A tudi ta plast je ohranjena le po vzhodnem delu kastela. Tu smo v njej našli na enem mestu celo vkop za kol, gotovo vkopan v rimskem času, edino (za zdaj) zanesljivo ostalino notranje arhitekture kastela. V zahodnem in osrednjem delu notranjosti kastela je kulturna plast zaradi oranja in denudacije že tako uničena, premešana z oranico in vrhnjimi sloji sterilnega savskega proda, da si ne moremo več obetati posebnih rezultatov izkopavanja.

Kronologija

Že prvi raziskovalci datirajo kastel v 3. in 4. stoletje, v čas, ko je bilo obnovljeno emonsko obzidje.⁴ To datacijo podpira do določene mere način gradnje obzidja. Še raje bi se pa na današnji stopnji védenja, zaradi načina gradnje obzidja in še posebej zaradi drobnih najdb z našega sondiranja, odločili za datacijo kastela v čas po koncu 3. stoletja. V kulturni plasti smo namreč našli odlomke črnih jajčastih domačih loncev ostre profilacije, čepasto dno rdečega vrča in tri novce iz 4. stoletja. V zasipu jame za kol pa smo našli poleg fragmentov črnih loncev tudi drobce koničnega steklenega kozarca.⁵

Toda naša sondiranja so opozorila na še drugo zanimivo kronološko okoliščino, ki zadeva pomen točke, kjer je vsaj v 4. stoletju stal kastel. Kot že omenjeno, smo našli na zunanji strani obzidja, tik ob jugovzhodnem vogalnem stolpu kastela, tri preproste žgane grobove, vkopane iz ilovnate humusne prsti v vrhnje plasti savskega proda.

Sl. 3: Profil jarka čez severni krak obzidja ob jugovzhodnem stolpu kastela v Zalogu.

Abb. 3: Profil des Grabens über den Nordschenkel der Ummauerung am Südostturm des Kastells in Zalag.

Sl. 4: Profil groba 1 ob kastelu v Zalogu. Legenda: 1—3 vrček.

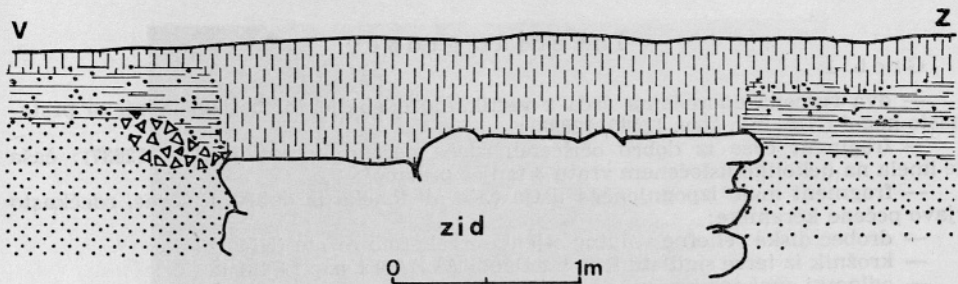
Abb. 4: Profil des Grabes 1 am Kastell in Zalag. Legende: 1—3 kleiner Krug.

Sl. 5: Profil groba 2 ob kastelu v Zalogu. Legenda: 1 — vrček, 2 — žlička, 3 — biser.

Abb. 5: Profil des Grabes 2 am Kastell in Zalag. Legende: 1 — kleiner Krug, 2 — ein Löffelchen, 3 — Perle.

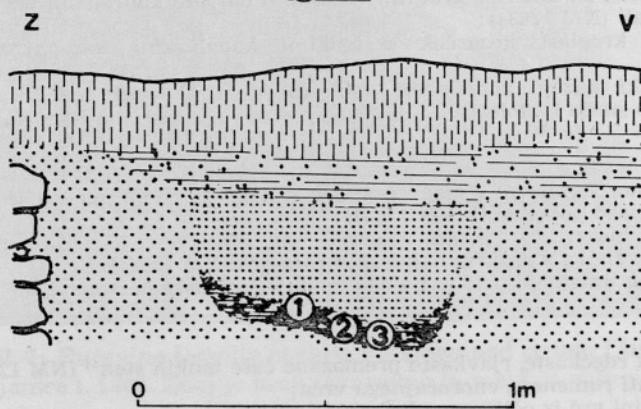
Sl. 6: Profil groba 3 ob kastelu v Zalogu.

Abb. 6: Profil des Grabes 3 am Kastell in Zalag.

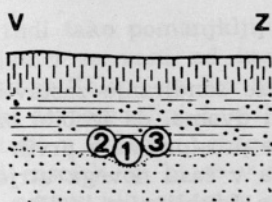
3

gr. 1

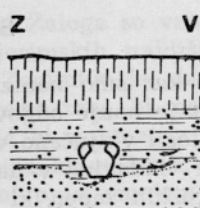
4

gr. 2

5

gr. 3

6

Inventar grobov

Grob 1

- dva rumena enoročajna vrča z vertikalno odebeljenim ustjem in nizko prstanasto nogo⁶ (NM, inv. štev. 12585, 12638);
- fragment čaše iz dobro očiščene, rdeče pečene keramike (NM 12637); čaša je imela na nekoliko usločenem vratu 3 tanjše prstane⁷;
- fragment malo izpognjenega ustja čaše ali lončka iz dobro očiščene, rdečkasto rjavo pečene keramike;
- drobec diska reliefne volutne oljenke z reliefom rozete (NM 12634);
- krožnik iz terre sigillate Ritt 1 z žigom ALBAN i. p. p.⁸ (NM 12642);
- odlomki enakega krožnika;
- skodelica Ritt 8 iz terre sigillate z žigom PHILOC i. p. p. (NM 12636);
- manjša enaka skodelica z žigom ACATO i. p. p.⁹ (NM 12635);
- steklen skifos s profilirano okrepljenim ustjem, ročajem in nizko nogo iz modrozelenega prozornega stekla¹⁰ (NM 12632);
- steklenička za dišave s kratkim vratom in daljšim kapljastim trupom iz modrozelenega stekla¹¹ (NM 12634);
- manjši kroglast kozarček s tankimi kanelurami na največjem obodu¹² (NM 12633).

Vsi pridatki kažejo značilnosti oblikovanja iz Tiberijevega časa in uvrščajo pokop v čas do srede 1. stoletja.

Grob 2

- lečast enoročajni vrč z nizko prstanasto nogo in s tem, da mu je bil ročaj verjetno odbit še pred pokopom¹³ (NM 12641);
 - jantarni biser;
 - bronasta žlička z daljšim paličastim ročajem (NM 12644).
- Tudi ta grob umeščajo pridatki v čas zgodnjega rimskega cesarstva.

Grob 3

- odlomek rdečkaste, rjavkasto premazane čaše tankih sten¹⁴ (NM 12649);
 - fragmenti rumenega enoročajnega vrča;
 - dvoročajni vrč iz očiščene, rdečkasto žgane keramike.
- Vrč prehoda med trupom in vratom nima posebej poudarjenega ima pa nizko prstanasto nogo.¹⁵
- Grob iz zgodnjega 1. stoletja.
- V plasti ob grobovih je bilo še nekaj odlomkov zgodnje keramike.

Sklepi, problemi

Po vsem, kar smo nanizali, vidimo, da je naše sondiranje zastavilo več vprašanj, kot je nanje odgovorilo. Vsekakor pa ni dvoma, da je bilo ozemlje kastela v Zalogu vključeno v zavestno oblikovanje prostora že v prvih desetletjih rimske vladavine v naših krajih, utrjeno pa v času novega utrjevanja Emone in kraških zapor, ki jim je bil zaradi toka Ljubljaniče logična predstraža. Dejstvo je tudi, da bo prej ali slej treba v Zalogu še kopati. Za to početje se zdi obetavnejši vzhodni del kastela, saj so naša izkopavanja pokazala, da je tam kulturna plast debelejša in boljše ohranjena. Zdi se tudi, da more biti za nadaljnja raziskovanja najbolj zanimiv severni krak obzidja, čeprav je seve — zaradi stavb in dvorišča domačije — raziskovanju teže dostopen. Nujno je treba raziskati še površino, kjer bi lahko bili nadaljnji grobovi, in videti, ali gre zgolj za grobove 1. stoletja ali za manjše grobišče daljšega trajanja, pa tudi, s kakšnim tipom naselja so bili ti grobovi v zvezi.

Sl. 7: Ruševine temelja obzidja v Zalogu nad strugo Ljubljance l. 1964. Zdaj je breg zavarovan in zasut in ruševine niso vidne.

Abb 7: Fundamenttrümmer der Ummauerung in Zalog über dem Flußbett der Ljubljanica aus dem Jahr 1964. Jetzt ist das Ufer abgesichert sowie zugeschüttet und die Trümmer sind nicht sichtbar.

A tudi tako pomanjkljivi izsledki raziskovanja Zaloga so vznemirljivi: ob Ljubljanci se vrsti od izvira¹⁶ sem več zgodnjerskih najdišč in zgodnji grobovi iz Zaloga se jim smiselno pridružujejo. Zanimivo je, da pomen točk ob reki že po sredini 1. stoletja upade. Kolikor vemo zdaj, bi moglo biti prav tako tudi v Zalogu. Težko bi verjeli domnevi, da bi si kmetija ali drugačen civilni zaselek, ki bi se v ugodnem času vladavine klavdijskih, flavijskih in prvih adoptivnih cesarjev šele prav razvil, izbral prav omejeni prostor nad sotočjem Ljubljance in Save. Gotovo smo bliže resnici, ko menimo, da so v Zalogu odkopani grobovi morali soditi k bolj ali manj vojaškemu oporišču za nadzor in varnost prometa proti Nauportu.¹⁷ Podatkov o prostoru iz 2. in zgodnjega 3. stoletja nimamo.¹⁸ Možno je, da ni bil ne zastražen ne utrjen. Ker pa stoji na njem strateški objekt iz časa, ko se je strateški pomen naših krajev in še posebej porečja Ljubljance povečal, pa menim, da smemo Zalogu pripisovati strateški pomen v več kritičnih obdobjih v življenju rimskega časa, vsaj dokler ne bomo imeli na voljo še kakšnega arheološkega podatka.

¹ Poročilo o izkopavanju je bilo pripravljeno za tisk že pred leti, in sicer v okviru načrtovanih objav o raziskovanju rimskih utrd. To poročilo zdaj povzema v skrajšani obliki.

² J. Klemenc, *Zgodovina Ljubljane I*, Ljubljana 1955, 349; B. Saria, *Glasnik muz. društva za Slovenijo* 20, 1939, 147.

³ I. Mikl-Curk, *Varstvo spomenikov (VS)* 10, 1965, 207; eadem, *VS* 11, 1967, 131; eadem *VS* 13—14, 1970, 172; eadem, *Kronika* 16, 1968, 80 s.

⁴ gl. op. 2.

⁵ Na tako gradivo naletimo tudi v poznorimskih grobovih. Najbližje analogije iz Ljubljane L. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Katalogi in monografije 8, 1972, grob 198, 200, 212, 219; primerjaj tudi E. Keller, *Die spätröm. Grabfunde in Südbayern*, Mü. Beitr. Vor. u. Frühgesch. 14, 1971; U. Giessler v T. Ulbert in sodelavci *Ad Pirum-Hrušica*, Mü. Beitr. 31, 1981, 102; I. Mikl-Curk, *Arheol. vestnik* 23, 1972, 376 ss.

⁶ Analogije v Ljubljani: S. Petru, *Emonske nekropole*, Katal. in monogr. 7, 1972, grob 112, 1135, 1152, 848 (iz Tiberijevega in Neronovega časa); tudi L. Plesničar-Gec, *Keramika emonskih nekropol*, *Dissertationes* 20, 1979, 27 ss; I. Mikl-Curk, *Arheol. vestnik* 29, 1978, tab. 1, str. 747.

⁷ Bližnja analogija S. Petru, *Emonske nekropole* grob 231; o vrsti posode tudi P. Petru, *Razprave 1. razr. SAZU* 6, 1969, 197 ss; L. Plesničar-Gec, *Keramika* 43.

⁸ A. Oxé-H. Comfert, *Corpus vasorum aretinorum (CVA)* Antiquitas III, 4 1968 št. 35; I. Mikl-Curk *Arheol. vestnik* 30, 1979, 345 ss.

⁹ CVA št. 31; I. Mikl-Curk, *Arheol. vestnik* 30, 342 ss.

¹⁰ C. Isings, Glas from Dated Finds, *Archaeologia Traiectina*, Groningen-Djakarta 1957, 57.

¹¹ N. Lamboglia, *Rivista di studi liguri* 9, 1943, tabela stekla iz let 15—30; C. Isings o. c. 28.

¹² N. Lamboglia o. c.

¹³ Za logiko razvoja vrčev gl. I. Mikl-Curk, *Arheol. vestnik* 29, tabela 1 str. 747; tudi E. Bonis, *Die Keramik der römischen Kaiserzeit in Pannonien* 1, Diss. Pann. II 20, 1942, 52; Vrči tako izrazitih profilacij so v Emoni pridatek v zgodnjih grobovih, npr. L. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, grob 631, skupaj s tenko stekleno skodelico tkim. zarte Rippen-schale.

¹⁴ Verjetno je bila skodelica tenkih sten rumena in firnež svetel in je umazano-siva barva fragmenta posledica ognja. Potemtakem bi mogla biti posodica še iz razmeroma zgodnjega 1. stoletja, prim. E. Ettliger, *Die Keramik der Augster Thermen*, Monogr. zur Ur- u. Frühgesch. der Schweiz 6, Basel 1949, 82. O taki keramiki iz Emone govori izčrpno L. Plesničar-Gec, *Keramika* 18.

¹⁵ E. Bonis, o. c. 43, tip XIX 9; P. Petru, *Razprave* 6, 198 s.

¹⁶ Kako je Nauportus žarčil v svojo okolico, kažejo stare in nove najdbe, ki se vedno spet pojavljajo ob in v strugi Ljubljance po Barju. Prim. *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 206—207. O novejših najdbah D. Vuga, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 21 ss; idem, *VS* 23, 1981, 201.

¹⁷ Nauportus: B. Saria, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 17/2, 1935, 2008; *Arheološka najdišča Slovenije* 207; I. Mikl-Curk, *Arheol. vestnik* 25, 1976, 370 ss.

¹⁸ *Arheološka najdišča Slovenije*, 196.

DAS RÖMISCHE KASTELL IN ZALOG BEI LJUBLJANA

Zusammenfassung

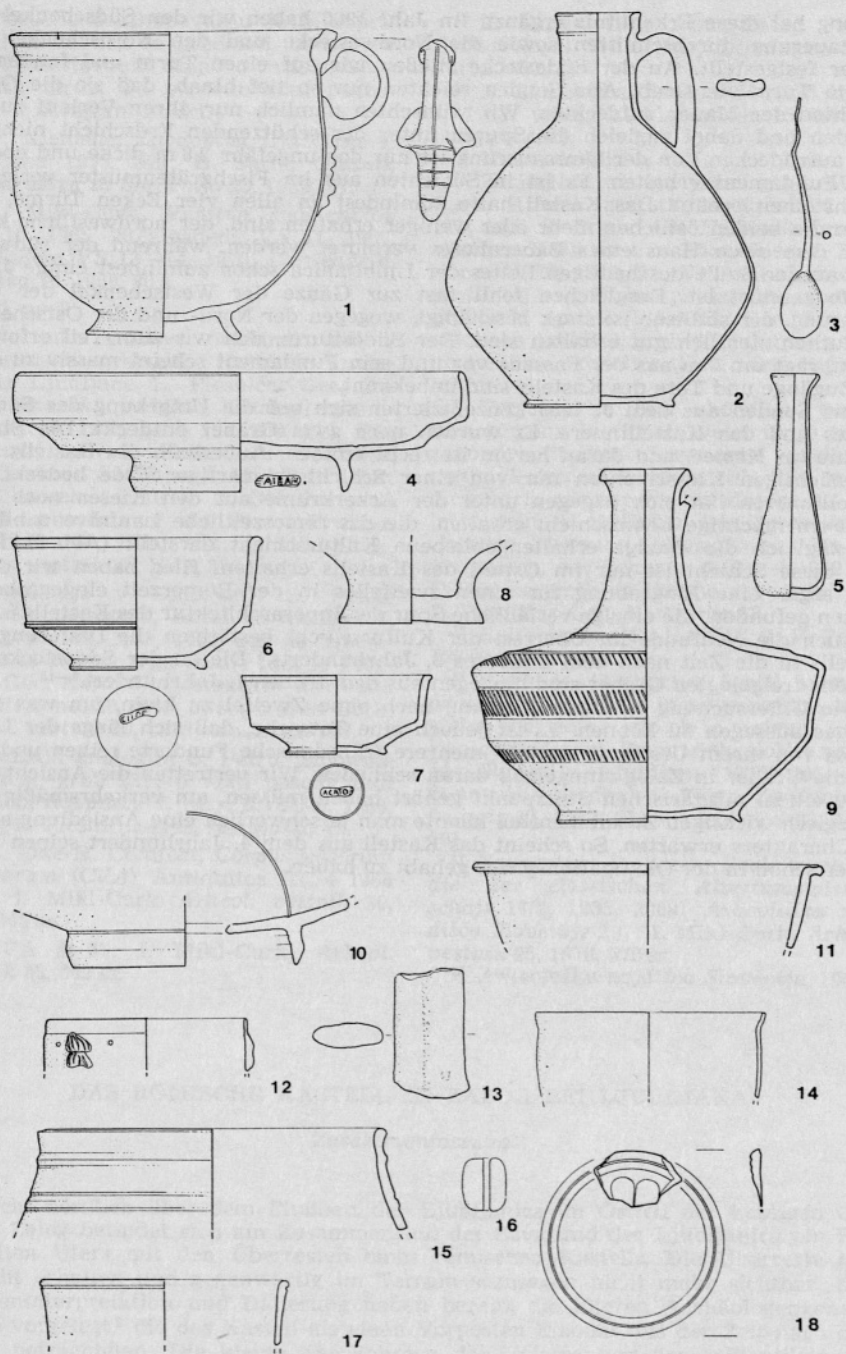
Dicht nördlich über dem Flußbett der Ljubljana im Ostteil der heutigen Ortschaft Zalog befindet sich am Zusammenfluß der Sava und der Ljubljana ein Rest des alten Ufers mit den Überresten eines römischen Kastells. Die Überreste sind schlecht erhalten und gegenwärtig im Terrain sozusagen nicht mehr sichtbar. Eine Rahmeninterpretation und Datierung haben bereits die älteren Archäologengenerationen vorgelegt,² die das Kastell als einen Vorposten Emonas aus der Zeit nach dem 3. Jh. betrachteten. Die kleine, im Rahmen der Erforschung der spätantiken Befestigungsanlagen in Slowenien in den Jahren 1964 und 1968³ durchgeführte Son-

dierung hat diese Erkenntnis ergänzt. Im Jahr 1966 haben wir den Südschenkel der Ummauerung durchschnitten sowie die Nordwestecke und den Nordschenkel der Mauer festgestellt. An der Südostecke stießen wir auf einen Turm und fanden an diesem Turm ein Grab. Alle Sonden reichten nur so tief hinab, daß sie die Ober-schichten der Mauer aufdeckten. Wir wünschten nämlich nur, ihren Verlauf zu er-gründen und dabei zugleich die Spuren unter der schützenden Erdschicht nicht zu sehr aufzudecken. Von der Ummauerung ist nur das ungefähr 2,8 m dicke und ebenso tiefe Fundament erhalten. Es ist in Schichten aus im Fischgrätenmuster verlegten Bruchsteinen erbaut. Das Kastell hatte zumindest an allen vier Ecken Türme, von denen die beiden östlichen mehr oder weniger erhalten sind, der nordwestliche kann unter dem alten Haus eines Bauernhofes vermutet werden, während der südwest-liche an der Stelle des heutigen Bettes der Ljubljana schon zumindest einige Jahr-zehnte zerstört ist. Desgleichen fehlt fast zur Gänze der Westschenkel der Um-mauerung, der südliche ist stark beschädigt, wogegen der Nord- und der Ostschenkel vermutlich ziemlich gut erhalten sind. Der Südostturm, den wir zum Teil erforscht haben, ragt um 2 m aus der Fassade vor und sein Fundament scheint massiv zu sein. Die Zugänge und Tore des Kastells sind unbekannt.

Die Sonden aus dem J. 1968 konzentrierten sich auf die Umgebung des Südost-turmes und das Kastellinnere. Es wurden noch zwei Gräber entdeckt. Die Strati-graphie im Kastell und daran herum ist recht einfach. Außerhalb des Kastells sind die mächtigen Kiesschichten nur von einer Schicht lehmartiger Erde bedeckt. Im Kastellinneren hat sich dagegen unter der Ackerkrume auf den Kiesen noch eine bis 40 cm mächtige Lehmschicht erhalten, die das römerzeitliche Laufniveau bildete und zugleich die einzige erhaltengebliebene Kulturschicht darstellt (**Abb. 3**). Doch auch diese Schicht ist nur im Ostteil des Kastells erhalten. Hier haben wir darin auch sogar eine Eingrabung für einen zweifellos in der Römerzeit eingegrabenen Pfosten gefunden, die einzige verlässliche Spur der Innerarchitektur des Kastells.

Auch die Neufunde im Überrest der Kulturschicht bestätigen die Datierung des Kastells in die Zeit nach dem Ende des 3. Jahrhunderts.⁵ Die an der Sdostecke des Kastells freigelegten Gräber sind hingegen aus dem frühen 1. Jahrhundert.⁶⁻¹⁵

Die Untersuchung ist ihrem Umfang nach ohne Zweifel zu klein, um was End-gültiges aussagen zu können. Es ist jedoch eine Tatsache, daß sich längs der Ljub-ljanica von ihrem Ursprung weiter¹⁶ mehrere frühromische Fundorte reihen und daß sich die Gräber in Zalog sinngemäß daran schließen. Wir vertreten die Ansicht, daß sie zu einem militärischen Stützpunkt gehört haben müssen, am verkehrsmäßig und strategisch wichtigen Zusammenfluß könnte man ja schwerlich eine Ansiedlung an-deren Charakters erwarten. So scheint das Kastell aus dem 4. Jahrhundert seinen Vor-gänger schon in der Okkupationsphase gehabt zu haben.

T. 1: Predmeti, najdeni l. 1966 in 1968 v Zalogu.

Taf. 1: Gegenstände, gefunden in den Jahren 1966 und 1968 in Zalag.